

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕКАЗИ УКРАЇНЦІВ

Зібрав та впорядкував Василь Сокіл. – Львів, 2003. – 327 с.

Тетяна МАСЛАК

Історичні перекази належать до тієї скарбниці надбань нашого народу, які увібрали в себе національний характер і народну мудрість, світогляд і психологію, звичаї і культуру, дух козацтва і незламну волю, донесену до нащадків із сивої давнини. Ці перлини усної народної творчості є виявом історичної пам'яті, джерелом пізнання нашої минувшини.

Нещодавно в Україні побачила світ книга відомого українського вченого Василя Сокола "Історичні перекази українців", до якої увійшли твори, які не викликали сумнівів щодо їх фольклорності, автентики звучання, записані переважно від здібних оповідачів. Крім того, тут уміщено багато матеріалу, який зібрав сам автор.

Василь Сокіл – відомий в Україні фольклорист, дослідник і збирач усної народної прози, зокрема легенд і переказів. Народився 17 вересня 1954 р. на Сколівщині у с. Волосянці. Він автор збірників фольклору "Писана керниця" (Львів, 1994), "Народні пісні українців Зеленого Клину" (Львів, 1999). В його доробку монографії "Народні перекази і легенди українців Карпат" (Київ, 1995), "Фольклорні матеріали з отчого краю" (Львів, 1998) та ін.

Історичні перекази мають давню історію збирання і публікації. Протягом тисячоліть вони були чи не єдиним засобом узагальнення і передачі наступним поколінням життєвих, історичних, географічних та інших знань. Тексти цього жанру сягають найдавнішої доби людської історії, власне, вони виникли і вдосконалювалися разом з мовою. Найраніші фіксації бачимо вже в початковому зводі літопису "Повість минулих літ". Відтак відомі й інші писемні пам'ятки, до яких потрапили фольклорні твори історичної тематики, скажімо, козацькі літописи, історичні хроніки, аннали. Автори цих писемних джерел повністю спираються на усну творчість, зараховуючи численні перекази до вірогідних історичних свідчень. Так, завдяки "Повісті минулих літ" до нашого часу дійшли давньоруські перекази про заснування Києва, про боротьбу з войовничими сусідами (печенігами та хозарами), про найдавніших київських князів, про походження окремих давньоруських міст, про окремих героїв народу. Ці твори засвідчують не лише високий рівень художнього мислення їх творців і носіїв, а й прояви політичного осмислення важливих моментів суспільного життя.

Укладена В. Соколом книга позначена історичною правдивістю, без усіляких оглядів на вимоги якоїсь ідеології. Єдина ідеологія – національна. Автора цікавить те, що вияскравлює волелюбність, незламність, ідентичність і самовизначення українського народу.

У рецензованій праці перекази впорядковані за тематикою, стрижень якої становить хронологія. Відповідно до неї фольклорні зразки відтворюють події таких історичних періодів:

1. Перекази про княжі часи.
2. Перекази про боротьбу українців з монголо-татарськими і турецько-османськими завойовниками.
3. Перекази про козацько-гетьманську державу.
4. Перекази про соціальні та національно-визвольні рухи XVII–XIX ст.

Більшість переказів першого розділу віддзеркалюють історичні події княжого періоду ("Відки пішла назва Київ", "Річка Либідь", "Смерть князя Олега", "Помста княгині Ольги", "Річка Лаборець", "Переяслав", "Заснування Львова").

Давні лихоліття залишили глибокий слід у пам'яті народу. Ще й досі про них можна записати чимало переказів. Це підтверджує розділ про часи турецько-татарських нападів. В. Сокіл зібрав багато цікавого матеріалу про цей період: "Сигнал про наближення татар", "Чорний шлях", "Татари спалили церкву, а дзвони потопили", "Про Почаївський монастир", "Як татари наступали на Почаїв" та ін. Є і топонімічні перекази, наприклад, про "Село Татарновичі", назва якого пов'язана з нападом татар, що вбили велику кількість людей, яких поховано у курганах. Переказ

“Урочище Татарські Обідища” розповідає про страшні факти канібалізму. “Річка Славка” – топонімічний переказ про дівчину, яка ціною власного життя врятувала односельчан від турецької неволі.

До розділу про козацько-гетьманську державу увійшло багато історичних переказів у записах П. Куліша (“Хмельницький і Барабаш”, легенди “Про Мазепу і Палія”), Д. Яворницького (“Звідки набирались запорожці”, “Заповідь Сірка”, “Семен Попільник-Палій”), Я. Новицького (“Походження запорожців”, “Як запорожці ману напускали”, “Характерництво козаків”). Перекази розповідають про невлівимість запорожців, яких куля не брала, сухі з води виходили, рукою ядро могли піймати. У розділі яскраво зображено вільнолюбство, нескореність нашого народу, високі ідеали честі, обов’язку, справедливості, готовності до самопожертви в ім’я волі та щастя земляків.

Перекази про соціальні та національно-визвольні рухи XVII–XIX ст. – це твори про козаччину, гайдамацький рух, про опришків (“Нічний наїзд гайдамак”, “Гайдамака-чарівник”, “Про козака Саву”, “Опришок Головач”, “Опришок Пилип”). Звернення автора до героїського чину народу нині надзвичайно актуальне, оскільки наш час потребує саме героїства, героїчного духу, бо боротьба за Україну та її незалежність триває. У розділі висвітлено образи славних лицарів волі – О. Довбуша і У. Кармалюка (“Довбуш як месник людських кривд”, “А Кармалюк москалеві служити не буде”, “Сила Кармалюка”, “Кармелюк бідних не чіпає, за неправду лиш карає”). Останній розділ розповідає також про панщину та її скасування.

Національно-визвольні змагання, які стали осердям збірника В. Сокола, потрібні не лише як нагадування своєї історії, а й як дороговказ сучасникам.

Книга вміщує 405 сюжетів переказів, з яких 105 наводяться вперше. “Історичні перекази українського народу” В. Сокола мають в основі своїй велику джерельну базу (архіви, записи різних збирачів фольклору, багато власних записів самого В. Сокола). Основоположним текстологічним принципом пропонованого видання є цілісність, системність викладення матеріалу: передмова, додатки, коментарі, докладний науково-довідковий апарат (показчики збирачів, інформаторів, географічних назв, персонажів, історичних осіб, основних мотивів, *Hauptmotive der Sagen*, алфавітний показчик назв переказів, словник). “Ця частина праці не тільки значно полегшує користування нею, а й розширює її пізнавально-науковий потенціал, є добротним зразком для інших науковців, які готуватимуть подібні видання. Мине не одне сторіччя, і названа книга з дуже старанно і кваліфіковано відтвореними текстами не те, що не втрачатиме своєї цінності, а навпаки, її наукове значення зростатиме”¹. “Визначальною особливістю праці вченого “Історичні перекази українців” є те, що він відібрав для неї не тільки все краще з досі опублікованого, але й збагатив цю галузь національної науки великою кількістю своїх власних записів, якими охопив майже всі регіони України”². Цінність цього видання також у тому, що тут представлено автентичний фольклорний матеріал без будь-яких мовно-стилістичних чи змістових втручань. Збирання такого матеріалу – непросте завдання, адже справжній автентичний фольклор навіть у найвіддаленіших селах – це сьогодні велика рідкість. Для того, щоб історизувати, бути точним у викладі переказу, збірник подає кожне слово з наголосом. Всі перекази мають повну паспортизацію.

Вступна стаття “Текстологія історичних переказів: діахронічний та синхронічний аспекти” розкриває історію збирання та видання історичної народної прози. Зацікавлення фольклором активізувалося на початку XIX ст., у добу романтизму. Уважний аналіз записів оповідної прози показав, що збирачів більше цікавив ідейно-змістовий бік творів, аніж мовно-стильовий, оскільки спостерігалось доволіне переповідання сюжетів, редагування текстів, їхнє скорочення, реконструювання і т. ін.

Із середини XIX ст. поглиблюються наукові підходи до фіксації народної творчості: складаються програми, визначаються методичні принципи і прийоми передачі на письмі. Так, Микола Білозерський розробив вимоги до збирання фольклорних творів і виклав у “Правилах для записування народних дум, пісень, казок, переказів і т. ін.”, які опублікував Амвросій Метлинський у додатку до збірника “Народные южнорусские песни” (1854).

У кінці 1860-х – на початку 1870-х років поживав свою роботу гурток “Стара громада”, ядро якого становили відомі діячі Володимир Антонович, Федір Вовк, Михайло Драгоманов, Павло Чубинський. За їхнім сприянням фактично було відкрито в Києві Південно-Західний відділ

Російського географічного товариства (1873). Заходами цього товариства випущено один із найкращих і найповніших на той час збірник фольклорної прози М. Драгоманова “Малорусские народные предания и рассказы”³.

1880–1890-і роки характеризуються піднесенням збирацько-видавничої діяльності фольклористів південно-східної частини України. Помітну роль у цьому процесі відіграло Харківське історико-філологічне товариство, в якому активну позицію зайняли Яків Новицький та Дмитро Яворницький. Завдяки їм читачі отримали найповніші фольклорні зібрання про козаків, запорожців, гетьманів.

Помітний внесок у збирання історичних переказів здійснили західноукраїнські фольклористи кінця XIX – початку XX ст. Із заснуванням у Львові 1894 р. літературно-наукового й громадсько-політичного журналу “Житє і слово” такі матеріали потрапляли до рубрики “З уст народу” (аналогічний розділ існував в “Основі”).

У 20–40-х рр. центр пошуково-збирацької роботи перемістився з Галичини на Закарпаття. У різних періодичних виданнях з’явилось чимало творів історико-топонімічного характеру, фіксованих з певним дотриманням діалекту. Згодом вони, як і інші фольклорні зразки, передруковувалися в різних збірниках, зокрема таких як “Легенди Карпат”⁴, “Легенди нашого краю”⁵.

60–80-і рр. XX ст. характеризуються поповненням фольклорних зібрань (“Народ про Довбуша”, “Народ про Кобилицю”, “Народ про Кармалюка”, “Ходили опришки” та ін.), до яких вводилися вже опубліковані матеріали, але тексти відчутно редагувалися. Твори цікавили не лише фольклористів, але й людей різних за фахом – вчених, мандрівників, місцевих краєзнавців, а також самих носіїв традиції. Матеріали, які вони зафіксували, залишилися в архівах, деякі публікувались у різних виданнях, недоступних не тільки широкому загалові, а й вузькому колу спеціалістів.

До книги “Історичні перекази українців” увійшли в основному перекази – за винятком кількох легенд про Золоті ворота та про Мазепу і Палія, оскільки за легендою, на думку автора, об’єктивніше закріпити події не світської історії, а релігійної⁶. Легенди у сучасному розумінні цього слова виникали під впливом апокрифічних творів, проте в народній редакції релігійні персонажі подавалися знижено, без церковно-легендарного ореолу, а часто і в пародійному освітленні. Середньовічна література активно популяризувала новозавітні апокрифічні легенди євангельського змісту, які, на відміну від канонічного Євангелія, змальовували земне побутове життя Ісуса Христа та апостолів⁷. Як писав І. Франко, цими апокрифами й легендами цікавилися широкі верстви народу, бо вони “оповідані інтересно, нераз поетично і драматично... сильно вдаряли на фантазію”⁸.

Перекази, на відміну від легенди, відштовхуються від конкретного життєвого факту, події; у них фантастичний, надприродний елемент відсутній, минуле переповідається вірогідно; роль вигадки, домислу незначна, завжди про такий випадок є підстава сказати: це справді так було або могло бути.

Першооснова багатьох переказів – свідчення та спогади очевидців або учасників подій. Зацікавивши значну кількість людей, ці розповіді переходили з уст в уста, набирали емоційного забарвлення, шліфувалися, мов коштовні камені, щоб виблискувати яскравіше. Перекази відображають життєві факти, явища й події, інформація про які передається не очевидцями, а шляхом переповідання почутого. Так створювалися перекази, дуже близькі до жанру бувальщини і далекі від жанру казки⁹.

На відміну від казок, перекази меншою мірою зберігають стабільність форми, характерні зачини й закінчення, закономірності розгортання сюжету. Рівень їх художньої довершеності залежить від розвитку місцевої традиції, від майстерності оповідача, його життєвого і художнього досвіду.

Давній за своїм походженням жанр історичного переказу, відомий нам від княжої доби, продовжує широко побутувати й нині. Кожна історична епоха дає нові зразки жанру. Усі події, пов’язані з долею народу чи його окремих представників, фіксуються в народній пам’яті, проходять певну обробку і зберігаються в усному побутуванні для наступних поколінь. Перекази вимагають ретельного збирання та наукового осмислення, оскільки є народною пам’яттю, усною

живою історією українців, яскравою сторінкою літопису національних подій. Переказ як жанр історичної прози упродовж століть зберіг основні жанрово-композиційні ознаки, він продуктивний і сьогодні, тоді як інші жанри занепадають чи втрачають свою актуальність та популярність.¹⁰

Тексти, що складають корпус збірника В. Сокола, записані на всій етнічній території України, у тому числі й на тій, яка відійшла до Польщі, Словаччини, Румунії тощо. Хронологічні рамки фіксацій переказів, вміщених у виданні, окреслюються двома століттями (XIX– XX). Щоправда, сюди вводяться найраніші літописні версії княжого періоду, підтримані подальшою фольклорною традицією. Можна було б ще додати до збірника оповіді західних регіонів про січове стрілецтво, його побут, принципи військової організації, діяльність УГА і УПА, методи боротьби за національну незалежність Української держави, адже чимало розповідей про події світових воєн побутує в переказах безпосередніх очевидців подій та їх слухачів. Це – історичні оповіді про військові дії, а також про життя в умовах окупаційних режимів, суспільно-побутові та родинні ситуації, пов'язані зі зміною влади тощо.

Поза сумнівом, книга В. Сокола має велике наукове і державотворче значення. Історичні перекази доводять нам, що сила нашого народу в етнічній і політичній єдності, а утвердження України як могутньої незалежної держави залежить від національної самосвідомості, духовного відродження, повернення історичної пам'яті.

Історичні перекази – дзеркало душі народу, яке показує усі історичні етапи його культурного і соціального розвитку. Це неоціненний матеріал для пізнання національного характеру, естетичних смаків нації, що формувались протягом століть. Тому слід вивчати історичні перекази і пізнати сутність досліджуваного явища. А для того, щоб збудувати міцну, демократичну українську державу, треба вивчати український народ, його творчість у всіх її виявах, пробуджувати національну самосвідомість, гордість за своє героїчне минуле. Саме тому ця тема завжди буде актуальною і постійно приваблюватиме найширше коло читачів. Для науковців, як і для початківців у вивченні нової теми, аматорів і усіх, хто по-справжньому цікавиться фольклористикою, “Історичні перекази українців” можуть бути настільною книгою.

Львів

1 Дем'ян Г. Бойківська родина вчених-фольклористів // Народознавство. – вересень-жовтень 2003 р. – №№64–65. – С. 4.

2 Там само. – С. 5.

3 Малорусские народные предания и рассказы / Свод М. Драгоманова. – К., 1876. – XXV.

4 Легенди Карпат / Упоряд., заг. ред. та підгот. текстів Г. І. Ігнатовича; післяслово П. В. Лінтура. – Ужгород, 1968.

5 Легенди нашого краю / Ред.-упоряд. П. М. Скунець. – Ужгород, 1972.

6 Див. ширше: Сокіл В. Народні перекази та легенди українців Карпат. – К., 1995. – С. 13–26.

7 Іоаніді А. Л. Легенди та перекази. – К., 1985. – С. 17.

8 Апокрифи і легенди з українських рукописів / зібрав, упорядкував і пояснив др. І. Франко. – Львів, 1899, т. 2. – С. 1.

9 Дмитренко М. Українська фольклористика. – К., 2001.

10 Лановик Мар'яна, Лановик Зоряна. Українська усна народна творчість. – К., 2001.